

МАКАРЕНКО – ЩО МИ ПРО НЬОГО ЗНАЄМО? ПРО СТАН БІОГРАФІЧНИХ ТА РЕЦЕПЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НІМЕЧЧИНІ

*Анке Драєр-Горнінг
Потсдам, Німеччина*

Макаренка читали і сприймали в обох німецьких державах. У ході радянізації Східного блоку він отримав статус класичної комуністичної освіти на Сході й вважався обов'язковим до розпаду НДР. Крім усього іншого, він став прикладом для наслідування для молоді та домашнього виховання в НДР. Проте не радянська чи НДРівська рецепція сформувала наш образ Макаренка, а радше «школа Ноля». Вона домінувала в рецепції ФРН до 1990 року і залишила після себе низку проблематичних тез, які потребуватимуть критичного розгляду в майбутньому. Зокрема, детальніше буде розглянута діяльність марбурзької кафедри Макаренка, яка зуміла врятувати радянського педагога в пострадянський період, незважаючи на його біографічні складності в умовах сталінської диктатури, а також закріпити за ним статус класика педагогіки.

Ключові слова: Макаренко, педагогіка НДР, Геґ Гіліґ, Ебергард Маншатц, Герман Ноль.

Makarenko was read and literary received in both German states. In the course of the Sovietization of the Eastern Bloc, it got the status of a classic of communist education in the East and was considered compulsory until the end of the GDR. Among other things, he became a role model for youth welfare and residential care in the GDR. However, it was not the Soviet or GDR reception that shaped our image of Makarenko, but rather the Nohl school. The school dominated the reception of the Federal Republic of Germany until 1990 and left a number of problematic narrations that will need to be critically examined in the future. In particular, the work of the Marburg Makarenko department is examined in more detail, which successfully managed to bring the Soviet educator into the post-Soviet period, despite his biographical involvement in the Stalinist dictatorship, and to secure him the status of a classic in pedagogy.

Keywords: Makarenko, GDR pedagogy, Götz Hillig, Eberhard Mannschatz, Herman Nohl/

1. Рецепція Макаренка в Німеччині¹

¹ Наступні представлення є результатом широких досліджень історії сприйняття Макаренка в Німеччині (пор. Драєр-Горнінг, 2020). У роботі реконструюється історія рецепції радянського соціального педагога Макаренка та її вплив на сучасну теорію соціальної педагогіки. У розумінні Фуко рецепція ідентифікується як дискурс, принципи порядку та механізми контролю якого досліджуються та представлені. Реалії, створені у формі прийомів у рамках соціальної педагогіки ФРН і НДР, називаються «наративами». Побудова наративів підпорядковується певним процесам упорядкування, що регулюють і прештруктуровують комунікацію в рамках дослідження Макаренка. Аналіз деконструє існуючі наративні форми, які раніше вважалися надійними, роблячи видимими значущі фактори, які мали тривалий вплив на теорію освіти – наприклад, піднесення Макаренка до рангу класика соціально-педагогічної діяльності.

Українського педагога Антона Семеновича Макаренка (1888–1939) багато хто вважає класиком педагогіки (наприклад, Кемніц 2003). Його основними творами вважаються не теоретичні трактати, а романи, де він опрацює власний досвід у літературній формі. Донині вони найважливішою основою рецепції Макаренка є «Педагогічна поема» (у НДР та інших країнах називалася «Der Weg ins Leben» (Дорога в життя)), що вперше з'являється між 1934 і 1936 рр. у трьох частинах у «Альманаху», літературному журналі, який редагував Максим Горький. У «Поемі» Макаренко розповідає історію своєї колонії імені Горького – соціального закладу для неповнолітніх правопорушників, яким він керував з 1920 по 1928 рік.

У рецензії Германа Ноля за 1950 рік сказано: «Макаренко – велика педагогічна постать історичного значення, така як Зальцман, Песталоцці чи Герман Ліц, і його «Педагогічну поему» можна порівняти лише з «Ліенгардом і Гертрудою» Песталоцці або, ще краще, з його «Листом Станцера.» (Nohl 1967: 194). Відтоді майже жодна рецепція Макаренка не оминала посилання на Песталоцці (пор. Гіллг: 1999: 287).

У період між 1945 і 1990 роками в жодній країні за межами Радянського Союзу йому не приділялося стільки уваги, як у двох німецьких державах після поділу. Сприйняття Макаренка у Східній і Західній Німеччині неможливо зрозуміти без історичного контексту холодної війни. Прислів'я «Макаренківський ажіотаж» (Hillig 1967: 15), який був радше політично, ніж науково вмотивований, не лише прийняв форму системної боротьби між Сходом і Заходом – у ФРН у 1950-1960-х роках також точилася інтенсивна дискусія про спрямованість західнонімецьких макаренківських досліджень. Наприклад, Марбурзька кафедра Макаренка, яка трималася в традиціях школи Ноля та встановлювала і підтримувала дуже своєрідну лінію рецепції, була суперечливою.

1.1. Кафедра в Марбурзі

У 1950 році Герман Ноль отримав від свого колеги з НДР Карла Зотмана дві публікації Макаренка, які щойно з'явилися німецькою мовою в НДР. Того ж року у своїй вищезгаданій рецензії він окреслив образ Макаренка, який і сьогодні домінує в спеціальній літературі, а також сформував міжнародні макаренкознавчі дослідження.

Проте рецензент ігнорує політичний контекст: в 1950 році Радянський Союз відзначав Макаренка як одного з найбільших комуністичних просвітителів. Жодного разу не вживається термін «комунізм». Спроба деполітизувати радянського педагога очікувано спровокувала колег у Східній Німеччині.

Власною книжковою рецензією Герман Ноль проклав шлях до німецької рецепції Макаренка. Місце Макаренка в (буржуазній) реформаторській педагогіці є наративом, який зробив навіть комуністичного педагога, якого пропагували та просували за часів Сталіна, соціально прийнятним для ліберально-вільних до націонал-консервативних педагогів на Заході.

Учень Ноля Леонхард Фрезе підхопив цей наратив у 1956 році у своїй дисертації «Руші історії ідей у російській і радянській освіті». Дотримуючись ідеї Ноля про «німецький рух», Фрезе описує у своїй праці розвиток «російського руху» в педагогіці, який, на його думку, почався з Толстого в царській Росії і досяг свого апогею з Макаренком у Радянському Союзі. (пор. Фрезе 1956). На

відміну від пізніших розповідей (наприклад, у томі класичних творів Шойерля, пор. Фрезе 1991: 196-211), він все ще неохоче оцінює педагогічні ідеї Макаренка. Хоча він припускає, що Макаренку вдалося піти власним шляхом під час сталінської диктатури (пор. Фрезе 1956: 176), він також бачить, що колективна освіта у Макаренка, принаймні, не стоїть на заваді пізній фазі сталінської освітньої політики (там само. : 160).

Леонгард Фрезе (1924–1994) походить з Хортиці, в Україні. Після закінчення середньої школи в 1941 році, яку він закінчив ще в Україні, він виїхав до Німеччини і був призваний на військову службу. Після Другої світової війни навчався у Германа Ноля, зокрема в Геттінгені, та отримав докторський ступінь у 1949 році. У 1950 році, коли Ноль написав рецензію на Макаренка, він працював науковим співробітником Ноля. У 1961 році його покликали до Марбурга, де він став керівником науково-дослідного центру порівняльної педагогічної науки і, заснувавши науково-дослідний відділ Макаренка в 1968 році, запровадив вивчення міжнародно та політично відомого Макаренка в університеті. Ще в 1965 році Фрезе покликав Геца Гілліга до Марбурга. Разом із Зігфрідом Вайцем та Ірене Віль вони утворили ядро кафедри Макаренка протягом наступних років.

Марбурзький наратив, започаткований Нолем у 1950 році, поглиблений Фрезе та поширений у наступні роки Гецем Гіллігом, Ірене Віль та Зігфрідом Вайцем, можна окреслити наступним чином:

«Просвітницькі цілі Макаренка не є, як припускають радянські публікації, простою еманациєю «філософії марксизму-ленінізму»; вони не є також простим відтворенням загальних і політичних цінностей «в радянському суспільстві». Радше, вони виникають, як і у всіх класиків педагогіки, з різних, відмінних джерел як ідеалістичного, так і «матеріалістичного» характеру, походять із західної та радянської уяви, запозичені як із європейської традиції, так і з офіційної радянської педагогіки. Оскільки вони оригінальні, вони впливають з його власного педагогічного досвіду та проникливості». (Фрезе 1991: 202 і далі)

На перший погляд, оцінка Фрезе здається безпроблемною. Роблячи це, він суперечить радянській версії, яка чітко локалізує педагогіку Макаренка в марксистсько-ленінському вченні, але він також не стверджує, що Макаренко розташовувався поза комунізмом.

Однак, на другий погляд, оцінка Фрезе проблематична, а його рецепція – суперечить описам самого Макаренка, котрий локалізує походження та цілі своєї педагогіки в комуністичному, зокрема радянському суспільстві¹.

Тепер є два способи пояснити цю розбіжність: можна припустити, що Макаренко і справді був аполітичним та що його твори суперечили його ж «справжнім» поглядам, оскільки йому довелося адаптуватися до перегрупування партії за Сталіна з опортуністичних причин. Вольфганг Зюнкель, наприклад, підтримує цю тезу в есе 1991 року і говорить про «фасадний комунізм» – тобто не про «фасадний сталінізм», ні, він

¹ Приклад із лекції Макаренка «Проблеми радянського виховання в школі» 1938 року: «Звідки береться виховна мета? Звичайно, це впливає з наших соціальних потреб, із прагнень радянських людей. Вона впливає з цілей і завдань нашої революції, з цілей і завдань нашої боротьби. Тому неможливо окреслити цілі, якщо почати з біології чи психології; їх треба виводити радше з історії суспільства, з нашого суспільного розвитку» (Макаренко 1953: 12).

фундаментально ставить під сумнів комуністичне ставлення Макаренка (пор. Зюнкель 1994: 97-110). Зюнкель, Фрезе та Гілліг захищають нібито аполітичну позицію Макаренка проти звинувачень у сталінізмі, що виникли після розпаду Радянського Союзу: «Зізнання в статтях і промовах 1930-х років про більшовиків і Сталіна, а також про спробу приєднатися до комуністичної партії (...), можна витлумачити, спираючись на новітні джерела, як спроби камуфляжу в часи терору – з метою виживання, можливості публікуватися як письменник (...)». (Гілліг 1999: 295)

Однак Гілліг повинен пояснити «новітні джерела», як він стверджує. Ні в його приватному листуванні, яке марбурзькі дослідники Макаренка знайшли в українських і російських архівах, ні в його ранніх творах немає жодних доказів того, що Макаренко вважав, що існують інші джерела його просвітницьких ідей поза цінностями радянського суспільства. Стверджувати це означало б ігнорувати самооцінку педагога.

Молодий Макаренко, який розпочав свою педагогічну діяльність у революційні роки, можливо, і справді був зворушений світовими тенденціями реформування освіти. Потрясіння цього періоду, динаміка змін і реформаторська орієнтація на початку 1920-х років зробили можливим насамперед його виховний експеримент у Горьківській колонії.

Проте Макаренко, який виступав на публіці в середині 1920-х років, не зазнав жодних внутрішніх зламів. На відміну від Фрезе, він не бачить себе частиною жодної традиції, а оцінює як піонера нового комуністичного суспільства, розвиток якого він очевидно хоче наслідувати своєю педагогікою (Вайц 1992: 122).

Наскільки йому доводиться долати власні застереження – незрозуміло. Поки що немає доказів боротьби з політичними рішеннями в ході централізації та стандартизації радянської системи освіти та придушення і переслідування індивідуалістично-ліберальних теорій і позицій. Навпаки: простежується певна гармонія між просвітницькими ідеями Макаренка та змінами освітньої політики радянського суспільства за Сталіна.

Трактування Макаренка як «насправді» буржуазного реформатора в особі марбуржців поділяли не всі західнонімецькі колеги. Як колись висловився Фрезе, сприйняття у ФРН і НДР ґрунтувалося на питанні: «Чи був Макаренко великим тому (на думку марксистів), хоча (деякі погоджуються зі мною) або тому, що він (...) був радянським марксистом? Або це в принципі сумнівно (...)?» (Фрезе 1966: 21). Західна марксистська рецепція обмежена лише кількома людьми (пор., наприклад, Шмід-Коварцик 2008; Шмід-Коварцик 2019). Тож рецепція Макаренка у Федеративній Республіці Німеччини – на відміну, наприклад, від Італії, де Макаренка читають майже виключно в марксистських колах – почалася в буржуазній манері, хоча вона й була заснована в «червоній фортеці» Марбурга в 1968 році. Після 1990 року ця традиція стала домінуючою стратегією прочитання в спеціальній літературі в Німеччині – і залишається такою й сьогодні.

1.2. Радянізація

У НДР Макаренко був найвідомішим радянським педагогом із двох причин: з 1945 року радянська влада «експортувала» його в усі новостворені соціалістичні країни, тобто – пропагувала повсюдно. Макаренко начебто відповів на питання про комуністичне виховання, тому мати справу з ним не вихід, а обов'язок. Дослідження Макаренка в Німеччині, навпаки, розцінили як звичайну провокацію. Говорилося про «антикомуністів», про «реакційні сили» з частково клерикальним світоглядом, які пропагували фальшиві образи Макаренка й хотіли показати його аполітичним (пор. Больц 1970: 40).

Якщо в Західній Німеччині Макаренко завжди залишався частиною академічної дискусії, то в НДР він стає зразком для наслідування в освітній практиці – особливо у сфері інтернатного догляду. Незадовго до своєї смерті в 2017 році Ебергард Манншац, багаторічний керівник Департаменту опіки молоді та домашнього виховання Міністерства народної освіти, а згодом професор Університету імені Гумбольдта, видав останню книгу про Макаренка під назвою «Макаренко для зацікавлених: що може запропонувати російський педагог». Назва одразу відсилає до перекрученого світогляду колишнього функціонера СЄПН, для якого українське та російське й на сьогодні тотожні. Манншац стверджує, що зробив Макаренка плідним для практики домашнього виховання та опіки молоді. Він кілька разів формулює це твердження у своїх публікаціях, які з'явилися після 1990 року та пов'язує це з тезою, що він зробив тривалий внесок у соціально-освітній дискурс (наприклад, Манншац 1994; Манншац 2002; Манншац 2003).

У 1954 році Макс Густав Ланге опублікував прикметну публікацію під назвою «Тоталітарна освіта», де він простежив розвиток подій у РЗО/НДР. З 1946 по 1950 рік він був відповідальним редактором журналу «Педагогіка» у радянській зоні окупації (РЗО), але виїхав до Західного Берліна в 1950 році – ймовірно, через членство в НСДАП. Але його спостереження цікаві:

Останніми роками, за словами Ланге, у Східній Німеччині (з посиланням на Макаренка) були сформульовані тези, які «нагадують позиції щодо реформи освіти», але швидко виявились вимогами тоталітарного режиму (пор. Ланге 1954: 225 і далі.). Педагогіка НДР, поміж іншим, сильно перебільшувала акцент на вихованні свідомої дисципліни за допомогою колективного виховання, за Макаренком. Колективна ідея передусім складається з вимоги підпорядкування та участі: «Уніформа, медалі та безліч інших символів – як колись у (так званому – авторка) Третьому Рейху – демонструються на демонстраціях, фестивалях, мітингах, так що почуття причетності та безпеки у великому «Ми» зміцнюється, а дисципліна від участі укріплюється» (Ланге 1954: 253).

Загалом Ланге визнає про Макаренка, що він був дитиною революційної Росії і займався тими ж питаннями, що й його сучасники. Проте він дуже рано відмежувався від реформаторських педагогічних ідей і прийшов до інших відповідей:

«[...] так, він зміг самоствердитися лише тому, що його освітньо-теоретична система була набагато краще сумісна з потребою повної

дисципліни молодих людей, ніж ліберально орієнтовані освітні вчення 1920-х років, і якщо він тепер відомий та прославляється як представник сталінського «марксизму-ленінізму», то для цього не потрібна груба фальсифікація» (Ланге 1954: 258).

Процес у східнонімецькій педагогіці, описаний Ланге, є частиною радянзації всього східного блоку. Після Другої світової війни педагогіка Макаренка була експортована не лише в радянську окупаційну зону (РОЗ), а й у всі соціалістичні країни під впливом Радянського Союзу, де вона ставала все більш обов'язковою. Фрезе називає період після 1945 року «спланованим поширенням літератури Макаренка» (Фрезе 1956: 172), поєднаним із сильною пропагандою. Планомірне розповсюдження його основного твору «Педагогічна поема» відбулося між 1945 і 1950 роками (болгарською 1945, польською 1946, чеською 1946, словацькою 1949, угорською 1947, хорватською 1947, сербською 1949, словенською 1950, румунською 1949 (пор. Гіллiг 1995): 245).

Гец Гіллiг бачить хронологічну послідовність перекладів поеми та інших публікацій у нових соціалістичних країнах як можливий «показник «радянзації» відповідної освітньої системи» (Гіллiг 1999: 300). Насправді цей прийом не був однаковим у всіх країнах. Паралелі з радянським впливом можна побачити зокрема в перші п'ятнадцять років, проте в той час, як інтерес до Макаренка в деяких країнах Східного блоку в 1960-х роках згас, в інших спостерігалось постійне чіпляння за його особу. Тому не виключено, що поширення його творів є не тільки показником радянзації, але й ознакою початку лібералізації в освітній сфері та придушення радянського впливу.

Однак згадані переклади ґрунтуються не на творах, виданих за життя Макаренка, а на окремих виданнях і спеціальних виданнях за редакцією комісії з спадку Макаренка. Найважливішою публікацією є семитомне видання, опубліковане Академією педагогічних наук Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РРФСР) між 1950 і 1952 роками, включаючи спогади колишніх учнів (пор. Крюгер-Потрац / Гіллiг 1986: 260). Вона стала основою німецькомовної рецепції з 1950 року на Сході та Заході і «вирішально й надовго сформувала образ педагога Макаренка» (Фрезе 1976: 9), і не лише в двох німецьких державах. Семитомне видання Комісією зі спадку також опубліковано чеською (1952–53), угорською (1955–56), польською (1955–57) та китайською (1955–56), як і переклади окремих томів видання, що виходять з 1950-х років, формують образ Макаренка, особливо у Східній Європі.

Дебати про ревізіонізм між 1956 і 1958 роками ознаменували завершення процесу радянзації в НДР, під час якого суперечка щодо напрямку освіти, а також статусу радянської освіти вирішувалася політично. Вживаються рішучі дії проти будь-якої форми ліберально-індивідуалістичної реформаторської педагогіки, наприклад, подаючи як її антонім – колективну педагогіку Макаренка.

До 1990 року Макаренко слугував орієнтиром східнонімецької педагогіки. Партійне керівництво стверджувало, що Макаренко зараз «на своєму місці» в педагогіці НДР (Гюнтер-Шельгаймер 2005: 30). Сприйняття Макаренка в НДР завжди здійснювалося згідно з постановами СЄПН і Ради міністрів або

Міністерства народної освіти. Цитування Макаренка слугують подальшій легітимізації офіційних освітньо-політичних поглядів. Обов'язковість радянської макаренківської рецепції ускладнювала, а то й взагалі унеможливлювала створення в Німеччині самостійної лінії традиції на основі соціалістичної педагогіки. Відкрита наукова дискусія про творчість Макаренка була неможливою в НДР до 1990 року через чіткі ідеологічні орієнтири. Хоча є кілька педагогів НДР, які займаються педагогікою Макаренка¹, ніякого самостійного внеску східнонімецької педагогіки в дослідження Макаренка після возз'єднання Німеччини не помітно.

2. Стан біографічних досліджень

На додачу до проблемної історії рецепції постає питання, що ми знаємо і можемо знати про Антона Семеновича Макаренка. Хоча ще є кілька педагогів, які зараз займаються аспектами освіти Макаренка, біографічні дослідження в Німеччині поки що закінчилися зі смертю Геца Гілліга. Наприклад, колеги з Педагогічного університету в Полтаві / Україна, дехто з яких працював з Гіллігом і продовжують його дослідження, все ще продовжують дослідницьку діяльність.

Гілліг неодноразово їздив до Радянського Союзу до 1990 року. Йому вдалося, іноді за авантюрних умов, отримати доступ до місцевих архівів. У Полтаві він теж працював в архіві університету, але за ним стежили представники силових структур, котрі супроводжували його всюди. В архівах він шукав листи, записи з колоній, якими керував Макаренко, а також неопубліковані тексти Макаренка. Багато з його архівних знахідок були опубліковані між 1984 і 2003 роками в серії «Opuscula Makarenkina», яку редагував Марбурзький відділ Макаренка (загалом 25 праць, переважно багатомовних).

Наступний розділ має на меті коротко окреслити статус біографічних досліджень, щоб потім розкрити питання відповідної культури пам'яті Макаренка в соціальній освіті.

2.1. Дитинство, Кременчук

Макаренко виріс у місті Кременчук/Центральна Україна в Крюківському районі, який відомий своєю залізницею. Батько Макаренка, Семен Григорович Макаренко, також працював на залізничному заводі, що особливо підкреслюється радянською літературою. За словами автора Мединського, Макаренко пізнає в робітничому районі Крюкова «справжнє пролетарське робітничє суспільство (...), з середовища якого вийшов і в середовищі якого працював А. С. Макаренко» (Мединський 1952: 14). З іншого боку, для Геца Гілліга було важливо підкреслити, що Макаренко виріс у «класово свідомій родині» (пор. Гілліг 1995: 5) і що його мати була дворянського походження

¹ Варто згадати Ебергарда Манншаца (Міністерство освіти), Гельмута Штольца (Ерфуртський педагогічний університет), Олександра Больца (Галльський педагогічний університет), Ганса Бергера та Йоргпетера Лунда (Потсдамський педагогічний університет), Ганса-Герда Ракова (Ростокський університет), Вернера Лінднера (Педагогічний університет Дрездена) та Еккехарда Зауерманна (Університет Галле).

(пор. Гіллїг 1999: 285). Опис сімейних обставин перетворився на політичну боротьбу інтерпретацій: Марбуржці підкреслювали його буржуазне походження, щоб віднести його до традиції буржуазних реформаторів, радянські тлумачі – зверталися до простих відносин і пролетарського середовища, яке було вирішальним для його подальшого розвитку, роботи і, як кажуть, мотивували боротьбу за безкласове суспільство.

Після початкової школи (1895–1904) він відвідує протягом року педагогічні курси, щоб стати вчителем початкових класів (1904–1905), а потім працює в школі залізничного заводу в Крюкові (1905–1911). Тоді він жив у батьківській хаті, яку можна відвідати, на сьогоднішній вулиці Макаренка, 44. Також деякий час працював учителем у Долинській (1911–1914) (пор. Мединський 1952: 14).

2.2. Навчання та заснування колонії Горького, Полтава

У 26 років, у 1914 році, Макаренко став студентом Полтавського учительського інституту. У 1917 році, в рік Жовтневої революції, він закінчив навчання, а потім разом з братом Віталієм став керувати Крюківським залізничним училищем у рідному Кременчуці і знову жив у батьківській хаті до 1919 року.

У грудні 1919 року Червона армія захопила Полтаву. Тут Макаренко вже живе разом з Єлизаветою Федорівною Григорович. Із самого початку він був причетний до нової радянсько-комуністичної системи: став членом губвиконкому профспілки вчителів, організував дитячий фестиваль у Полтаві, на короткий час очолив школу, допомагав перетворити інші школи на так звані робочі школи згідно з вимогами російських окупантів (пор. Фрезе 1976: 106). Україна перебуває в стані глибокого економічного, соціального, політичного та культурного потрясіння. У цій зміні виникає Горьківська колонія.

За посередництва гувернантки Єлизавети Федорівни Григорович Макаренко отримав від губернського відділу освіти в управлінні «Головний дитячий будинок для морально дефектних дітей № 7» при Головному управлінні соціального виховання Наркомату народної освіти України. Єлизавета Федорівна Григорович – у «Педагогічній поемі» вона носить ім'я Катерина Григорівна – починає працювати вчителькою в закладі і на довгі роки залишається супутницею життя Макаренка.

Колонія № 7 – з 1921 року мала назву «Колонія Горького» – знаходиться в Трибах, що під Полтавою. Макаренко Антон Сергійович очолює її з 1920 по 1928 рік. Потім його звільняють з посади керівника. Що ж тоді трапилось?

Заклад був призначений для соціального виховання молоді та дітей, винних у порушенні закону. Найважливішою основою для роботи є закон про комісії у справах неповнолітніх від 14 січня 1918 р. У ньому постановляється, що покарання та дискримінація – до цього моменту основні елементи царського виховання – повинні бути ліквідовані в контексті соціальної реабілітації (пор. Фрезе 1976: 93).

Закон стверджує, що педагогіка молоді радянської республіки на початку 1920-х років була дуже ліберальною та реформаторськи педагогічною.

Лев Миколайович Толстой (1828–1910) вважається її прикладом для наслідування, про також сприймаються Джон Дьюї та Георг Керхенштайнер. Так звана «вільна освіта» характеризується ліберально-індивідуалістичними та соціально-республіканськими ідеями (пор. Анвайлер 1978: 48 і далі). Макаренко скептично ставиться до цих ідей. Той факт, що він не відкидає ані примусу, ані покарань (пор. Макаренко 1972: 148 f.), є однією з причин конфлікту з Українським комісаріатом народної освіти та врешті-решт призвів до заміни Макаренка на посаді голови.

Ідея виховання без покарань і примусу, без фізичного насилля та військової муштри – це поставило перед реабілітаційними центрами та дитячими будинками великі випробування. По всій країні здійснювалися різноманітні освітні експерименти. Кожен заклад по-своєму намагався задовольнити ці вимоги, але умови були вкрай поганими: багато дітей тривалий час жили на вулиці, мали різний досвід насильства і самі були готові вдаватися до насильства. Крім того, в колонії Макаренка, як і в інших, теж була велика матеріальна скрута.

Через кілька місяців Макаренку вдається структурувати заклад. Він спирається на фіксовані щоденні структури, ритуали та чітку ієрархію. У 1922 році він створив робочі групи для виконання певних завдань із командиром на чолі (Фрезе 1976: 107). Ця ієрархічна форма організації колонії пізніше викликала критику його «командирської педагогіки». У звіті про колонію за 1922 р. сказано, що «в Горьківській колонії був заведений військовий порядок, який дуже сподобався вихованцям і благотворно вплинув на підтримання дисципліни» (там само) – про це пізніше говорив брат Антона Віталій, який воював білогвардійцем проти вторгнення російських військ, а потім утік з України, що про військовий порядок Антон дізнався під час їх спільного навчання в залізничній школі в Кременчуці. Брат не згадується в радянській літературі, але Гец Гіллг змів дізнатися, де він жив у Франції в 1973 році, зустрівся з ним і взяти кілька інтерв'ю, які він записав і опублікував разом з листуванням в 1973 році (Гіллг 1973). Лише в 1991 році спогади Віталія були також опубліковані в СРСР (центр Макаренка 1993: 40).

Фрезе порівнює колонію Горького з скаутськими військами Баден-Пауелла, серед іншого: «Соціальна структура та етос молодіжної провінції Макаренківської колонії єднаються і безперечно допускають паралелі з німецькими молодіжними лігами останньої фази молодіжного руху та ранній скаутинг. Тут, як і там, спільне життя визначалося і здійснювалося більш-менш органічною структурою з суворою зверхністю та підпорядкованістю, чіткою рішучістю, справжньою єдністю, справжньою товариськістю та романтично-реалістичним ставленням до життя, якщо назвати лише кілька спільних речей. Навіть зовнішня форма, військова манера поведінки та уніформа дозволяють провести паралелі (Фрезе 1956: 178).

З іншого боку, Гіллг вважає, що він знайшов докази того, що Макаренко слідував за німецьким реформістом Густавом Вінекеном (Гіллг 2004: 51). Попри інше історичне розміщення ідей Макаренка, термін «колектив» у марбурзькій рецепції Макаренка розуміється не як специфічно радянсько-комуністичний феномен, а як соціальний конструкт, що має різноманітні

моделі в історії освіти. Хайдемари Кемніц також виступає за цей варіант рецепції у своєму внеску до збірки класиків Гайнца-Ельмара Тенорта. Вона не знаходить концепцію колективу Макаренка ані в марксистській теорії, ані в суспільному розвитку Радянського Союзу. Тому не дивно, що вона вважає, що концепція колективу «базується на комуні чи громаді, яка, у свою чергу, конститується лише через самоврядування». Для створення колективу вирішальним є не комунізм, а необхідність самоорганізації (див. там само: 159). Роблячи це, вона визначає колектив незалежним від соціальної системи та пов'язаних з нею політичних вимог.

З іншого боку, Карола Кульманн критично дивиться на деполітизацію поняття колективу. Колективне виховання Макаренка не слід ототожнювати з поняттям громадського виховання чи групової педагогіки, оскільки колектив, як має на увазі Макаренко, можна розуміти лише в межах комуністичної ідеї та конкретного радянського суспільства (Кульманн 2013: 145).

У дослідницькій літературі занадто мало уваги приділяється тому, що колектив Горьківської колонії піддається сильній трансформації. Бо чим міг бути колектив у політичному сенсі й у рамках радянського суспільства, на початку 1920-х років, ще не було достоту зрозуміло. Відповідно, Горьківська колонія не була спроектована за планом, а розвивалася органічно, також у взаємодії з мінливим суспільством і новими політичними вимогами. Це дуже добре можна зрозуміти, використовуючи термін «колектив», який Макаренко спочатку взагалі не вживав. У перші дні горьківської колонії він у листуванні називав усіх своїх вихованців «сім'єю», «комуною» або «общиною», і лише коли оприлюднює свій досвід у 1924 р., він говорить про колективну освіту (пор. Бернітт 1972: 110). Озираючись назад, у 1930-х роках він бачить колектив, визначений партією, з його відповідними характеристиками, реалізованим у його колонії Горького, та і не тільки це – він має на увазі, що комуністичний виховний колектив була реалізована ним у планомірному порядку.

У листопаді 1924 р. колонія переїжджає з маєтку Трепке до Ковалівки (22 км на схід від Полтави). Тут колонія ще більше розширюється.

2.3. Переїзд колонії в Куряш, Харків

У 1926 році Макаренко поставив перед собою завдання за допомогою своїх «горьківців» заволодіти уже існуючим закладом із 320 дітьми в Харкові, другому за величиною місті в Україні, приблизно за 150 км на північ від Полтави. Про «підкорення Куряша» йдеться в третій частині «Педагогічної поеми». Для Макаренка це тріумф його педагогіки. З його точки зору, він нарешті показав навіть найбільшим скептикам, наскільки успішною є його освітня система. Однак насправді переїзд до Куряша є негативним поворотним моментом у його творчості.

До прибуття Горьківської колонії діти в Куряші були більш-менш залишені на власну волю. Маючи велику матеріальну нужду, вони бродяжать, помічені в різних порушеннях закону. На посаді керівника закладу Макаренко покладається не на переконання, а на силу: весь заклад треба в найкоротші терміни перевести на «систему Горького». 80 «горьківських» колоністів

захоплюють установу і, таким чином, також контролюють дітей, які там живуть, котрі повинні адаптуватися та прилаштовуватися. У «Поємі» цей акт інсценується як звільнення: одяг спалено, волосся поголене тощо, проте це насильство, яке виходить із колективу, від якого індивід уже не може втекти. Примусу та зовнішньому пристосуванню надається більший пріоритет.

Жорсткі структури швидко змінюють колонію. Згідно зі звітом інспекції робітників і селян від 1927 року, у закладі не вистачало «кипучого, творчого життя»: дітей карали «стоянням із рушницею на плечі» та позбавленням їжі, дівчатам обрізали волосся і, хоча це було заборонено, мали місце різні форми фізичного насильства (пор. Комісія райвиконкому 1996: 48). Якщо в перші роки колонії Макаренко був залежний від громади, то зараз одна група дітей та молоді протистоїть іншій, вимагаючи від перших поступливості та покори. Вже не потрібна добровільність, не потрібно залучати особистість до громади.

Макаренко переконується, що він знайшов правильний засіб виховання і починає записувати пережите – створюється перша частина «Педагогічної поеми» (пор. Фрезе 1976: 111). Крім того, він все частіше з'являється на публіці і, частково завдяки впливу своєї нової партнерки Галини Стахіївни Салько (1891–1962), яка працює в Наркоматі освіти, бере на себе кілька головних завдань у Харківському повіті.

Пара одружилася в 1928 р. Важливість Салько для подальшої творчості Макаренка після 1926 р. незрозуміла. За словами Гілліга, Галина є не лише офіційним членом партії, але й великою прихильницею Сталіна (пор. Гілліг 1996: 297). У 1934 році її виключили з партії «автоматично» («механічески») (Крюгер-Потрац / Гілліг, 1986: 260). Причини виключення неясні. Принаймні, з листів між нею та Антоном видно, що відтепер її честолюбство керує кар'єрними прагненнями чоловіка.

Хоча Народний комісаріат освіти в Харкові здебільшого прихильно ставився до Макаренка, настрої змінилися між 1926 і 1928 роками. Цитований вище акт перевірки пояснює, що подібні форми фізичного насильства серед колоністів були виявлені в закладах, які перейшли на систему Макаренка, що вони відбулися й у Куряші (Комісія райвиконкому 1996: 51). За оцінкою інспекторів, командирська система сприяє певній формі пильності серед колоністів (див. там само). Результати доповіді навіть викликали реакцію з Москви: відомий педолог Арон Борисович Залкінд критикував командирську систему в газетній статті: «Що стосується командирської системи, то її існування слід кваліфікувати як недоцільне, оскільки не розвиває автоматичну діяльність дітей, а гальмує їх. За командирської системи всі і все підкоряються наказу (зазвичай за допомогою «удару по обличчю»): «Роби, не роздумуючи!» – це основа системи Ради командирів. (...) Доки буде існувати «командирська система», яка є дуже шкідливою і суперечить принципам радянської педагогіки?» (Залкінд 1996: 97 і далі)

11 липня 1928 р. начальник Головного управління соціального виховання Наркомату України В. А. Арнаутов звернувся до Макаренка з проханням залишити «командирську педагогіку» або залишити колонію. Колонію знову перевірили, тиск із боку Москви на обласну владу в Харкові

посилився. 3 вересня 1928 р. його офіційно звільнили з посади начальника Горьківської колонії (Макаренко 1991: 105). Але у Макаренка вже інші плани, адже з 29 грудня 1927 року він керує новою комунуою в Харкові.

2.4. У спецслужбі ГПУ / у Харкові та НКВС / у Києві

29 грудня 1927 року в Харкові був відкритий машинобудівний завод «ФЕД», який існує і до сьогодні, спочатку як трудова комуна під назвою «Комуна Фелікса Едмундовича Держинського» (ФЕД). Відповідальним за об'єкт є Міністерство внутрішніх справ, закріплене за Управлінням ГПУ України. ГПУ (Об'єднане державне політичне управління) – радянська таємна поліція. Макаренко працюватиме в них до 1936 року: спочатку головою Комуни Держинського, потім – в управі в Києві (з 1934 року ГПУ буде об'єднано з НКВС – Об'єднаним державним політичним управлінням). Передумови цього, тобто чому радянська спецслужба управляє реабілітаційним закладом, і обставини передачі управління закладом Макаренку досі не з'ясовані. Одне можна сказати точно, що тепер у нього з'явилася можливість – можливо, через партійні зв'язки Галини – працювати за межами навчального закладу.

Події в колонії Куряш залишаються не згадуваними в радянській літературі. Мединський розповідає, що Макаренко пішов у відставку за власним бажанням після розриву між ним і Українським народним комісаріатом освіти щодо методів виховання: «Шкідники в особі буржуазних націоналістів заповзли в Народний комісаріат освіти на Україні. Багато «кімнатних теоретиків» педагогіки і лженаука педологія оселилася в українських педагогічних коледжах і науково-дослідних інститутах. Цей «педагогічний олімп», за влучним висловом Антона Семеновича, за підтримки шкідників із Наркомату протистояв намаганням А.С. Макаренка встановити сувору дисципліни, виховувати в учнів почуття обов'язку і честі». (Мединський 1952: 30).

Через сім років управління всіма закладами соціальної реабілітації перебирає радянська спецслужба НКВС, і з цього моменту Український комісаріат народної освіти вже не має жодного впливу на заклади. Макаренко очолить відділ управління МВС у Києві, що, безумовно, буде для нього певним задоволенням.

Але повернемося до комуни Держинського: 160 молодих людей на підприємстві мають працювати на промисловому виробництві, для чого у 1931 році створюються промислові потужності та закладається машинобудівний завод. Спочатку починали з виробництва електродрилів, пізніше завод ФЕД став відомий виробництвом фотоапаратів. Частина комуни складається з «горьківців». Цей аспект досить цікавий, оскільки не зрозуміло, хто і з яких причин залишив Куряш 25 грудня 1927 року, щоб відтоді жити в комуні Держинського. Сам Макаренко у своїх оповіданнях говорить про «горьківську» солідарність, через яку вони пов'язані (пор. Макаренко 1953: 203). 60 колоністів і четверо вихователів залишаються з Макаренком і разом із ними переїжджають до комуни Держинського. Елізавета Григорович також слідує за Макаренком до комуни ФЕД у Куряші, перш ніж його скинуть.

Про час роботи в комуні, де він працював до 1935 року, Макаренко розповідає в «Марші тридцятого року» (опубл. 1932 р.) та «Прапорах на вежах» (опубл. 1938 р.). Але робота в комуні не приносить йому задоволення. Він робить кілька спроб покинути колонію. У вересні 1929 року, лише через рік, його повноваження були обмежені, і його було понижено з керівника закладу до керівника освіти (пор. Фрезе 1976: 115). Крім усього іншого, він тепер просить Горького очолити нову колонію під Москвою, названу на честь Горького. Але його покровитель не відповів (див. там само: 118). З 1933 року він все більше присвячував себе письменництву і отримував фінансову підтримку від Горького (пор. Фрезе 1976: 119).

У травні 1935 року Макаренка обрали до Ради Харківського району, у складі якого також була комуна Держинського. Як уже зазначалося, у червні в Народному комісаріаті внутрішніх справ України (НКВС) було утворено відділ трудових колоній і закладів соціальної реабілітації. Їй підпорядковані всі колонії та комуни для дітей та молоді-правопорушників України, включно з колонією імені Горького та комуною імені Держинського, а заступником директора призначено Макаренка.

Будинок Макаренка на вулиці Леонтовича в Києві, де він жив під час служби в НКВС з 1935 по 1937 рік, знаходився за два кілометри від МВС, місця його роботи, на нинішній вулиці Академіка Богомольця. Про його точну діяльність у відділі нічого не відомо.

18 червня 1936 року помер Максим Горький. Через місяць, 14 липня 1936 р., Макаренко подав своєму начальнику прохання про звільнення його від виконання обов'язків у НКВС (пор. Фрезе 1976: 124). Із цим його начальник Л. С. Ахматов не погоджується. Після перебування в Москві в липні і серпні Макаренко написав кілька статей, де віддав шану Сталіну і КППС (див. Макаренко 1976, 157-164). Схоже, що смерть Горького сильно його збентежила. Сюди вписуються й дивні обставини з жовтня 1936 по січень 1937 року в передмісті Києва у Броварах. Тут, за офіційною інформацією, він бере на себе керівництво виправно-трудовою колонією № 5. За цей час як начальник колонії він неодноразово перебуває в Москві (жовтень) і Ленінграді (грудень). Враховуючи варіанти пересування та відстані на той час, фактична робота на місці навряд чи мала місце.

Потім, у лютому 1937 року – Макаренко був у Москві – у Києві відбулося декілька арештів у власних лавах НКВС. Комісар внутрішніх справ України Балицький був заарештований, як і прямиий начальник Макаренка Ахматов (Фрезе 1976: 126). До Києва Макаренко так і не повернувся: 9 квітня 1937 року його звільнили зі служби НКВС – офіційно за станом здоров'я.

Із 1928 року, коли його було звільнено з посади начальника колонії імені Горького, він намагався переїхати до Москви (Гілліг 1998: 13). У 1932 році він писав Горькому: «І ще одне – мені набридла Україна, тому що я завжди був росіянином і люблю Москву». (Макаренко 1991: 117). У цьому відношенні Маншатц, мабуть, мав рацію з назвою своєї книги – Макаренка приваблювала Москва як російського просвітителя.

3. Як «правильно» згадувати?

Через 30 років після об'єднання можна було б подумати, що Макаренко помер. Можливо, як часто кажуть, він був лише «обов'язковим радянським експортним товаром (...) як такий зараз «застарів» (...), та як провідна постать, соціальний анахронізм, у кращому випадку становить історичний та архівний інтерес» (Вайц 1992: 131).

І якщо поглянути на вже оприлюднені результати досліджень його біографії, то постає питання, чи зазнав би він коли-небудь таку славу та академічну увагу, яку отримав як класик педагогіки на Сході та Заході.

Однак це питання можна поставити лише за умови дотримання персоналізованої культури пам'яті в історії соціальної педагогіки. Чи матимуть майбутнє дослідження Макаренка в Німеччині, великою мірою залежатиме від того, чи вдасться нам знайти відповідний, науковий підхід до життєвих досягнень педагога, біографія та творчість якого є дуже проблематичними з огляду на близькість до сталінської диктатури. Цей внесок покликаний допомогти подолати ідеологічний підтекст рецепції Макаренка і, певною мірою, феноменологічно повернутися до самої справи¹.

По-перше, є важлива проблема: навряд чи хтось, хто цікавиться Макаренко, може отримати німецькомовну макаренківську літературу, яка не зазнала жодного редакторського втручання. Незабаром після смерті Макаренка в 1939 році Спілка радянських письменників, куди Макаренко вступив у 1934 році за ініціативою М. Горького, створила комісію («Комісія з піклування про пам'ять про А. С. Макаренка»). Вона мала керувати літературною спадщиною Макаренка, але мала також і політичне доручення. Очолювали комісію Олександр Олександрович Фадєєв, сам письменник та в той час секретар Спілки письменників, і Галина Стахіївна Макаренко (раніше Салько, вдова Макаренка), а також колишні колоністи, друзі та письменники-брати по цеху.

Комітет не тільки канонізує творчість Макаренка, але й розробляє біографію, яка має відповідати вимогам радянської класичної педагогіки. Приклад: у дослідженні Макаренка зберігається міф про те, що радянські автори Шолохов і Фадєєв особисто заступалися перед Сталіним за Макаренка в липні-серпні 1937 року, під час кульмінації так званих «сталінських чисток», після того, як він, після арешту свого начальника Балицького в Києві, сам потрапив під підозру і мав бути заарештований (пор. Гілліг 1996: 297). На посаді голови комісії зі спадщини цілком природно, що Фадєєв вставляв цю історію в біографічні наративи навколо Макаренка, серед іншого – щоб спростувати підозру в причетності самого Макаренка до доносів у київському МВС. Розслідування цієї історії можна провести виключно на основі матеріалів спецслужб НКВС у Москві, які, однак, малодоступні науці через політичні зміни в Росії останніх років.

Комісія зі спадку визначає нарративи біографії, яка з 1950-х років була

¹ Є звязки з внеском Дітріха Беннера та його багаторічними дослідженнями Макаренка в Університеті Гумбольдта в Берліні (див. також Бреннер / Брюгген 2011, с. (с. 279-299).

викладена радянськими авторами, такими як Мединський, Балабанович чи Тер-Гевонджан, і перекладена та сприйнята в НДР. Незважаючи на численні публікації Марбурзької кафедри та російських і українських макаренківців після 1990 року, повної критичної біографії Макаренка досі немає.

Для тих, хто цікавиться Макаренком, завдання полягає в тому, щоб визначити ті публікації, які були видані до того, як їх відредагувала комісія зі спадщини (тут, зокрема, важливі переклади англійською мовою «Педагогічної поеми», 1 частина «Дороги в життя», 1936, та французькою «Le chemin de la vie», посилання на 1939 рік) (Гілліг 1995:247).

Другим достовірним джерелом є німецькомовний текстовий критичний переклад серії в червоній палітурці під назвою «Антон Макаренко. Зібрання творів», який був опублікований між 1976 і 1982 роками Ірене Віль, Зігфрідом Вайцем і Гецем Гіллігом із Марбурзької кафедри Макаренка. Марбурзька серія привертає увагу саме до цих деформацій і скорочень у радянських виданнях після 1940 року. На жаль, не всі із запланованих тринадцяти томів вдалося видати. Томи 1, 2, 7, 9 і 13 були опубліковані у видавництві Отто Майера в Равенсбурзі між 1976 і 1978 роками, кожен – як німецько-російське робоче видання, тринадцятий том також з українськими текстами. Крім того, видавець випускав і навчальні видання – у м'якій обкладинці, без ілюстрування російсько-українських оригінальних текстів, лише з німецькими перекладами. Томи 3, 4 і 5 («Педагогічна поема», частина I-III) були опубліковані в 1982 році видавництвом Клетт-Котта, також як двомовне видання. Відповідно, навіть сьогодні не всі макаренківські публікації існують у текстово-критичному німецькому виданні.

У Москві Макаренко прожив два роки, у період особливої інтенсивності «сталінських чисток». У 1939 році він переніс серцевий напад. Незадовго до смерті, 15 лютого 1939 року, він подав заяву про прийом до КППС. Рішення по його заяві фактично мало бути прийняте в день похорону. До цього вже не поверталися, тому він залишався безпартійним до кінця свого життя (пор. Гілліг / Крюгер-Потрац 1986: 309).

Комісія зі спадщини піклується про публікацію його найважливіших творів, які принагідно були очищені від уривків тексту, що видавалися політично непридатними. Подібним чином поводяться, коли готують свою власну біографію. Вона не лише узгоджується з політичними вимогами, а й з огляду на теперішню свідомо спрямовану рецепцію з метою пропаганди Макаренка як «нового» радянського педагога, а, отже, як класика комуністичного виховання. Без початку політично вимушеного поширення і пропагування його педагогіки Макаренко, мабуть, пішов би в забуття і сьогодні не був би «класиком педагогіки». Бо до самої смерті його педагогічні ідеї не відігравали значної ролі в Радянському Союзі. Де б це не визнавали, це досить суперечливо. Міжнародну популярність він отримав як автор навчального роману «Педагогічна поема». Подальше визнання він отримав лише через радянізацію після 1945 року.

Отже, як потрібно поводитися з такою проблематичною спадщиною? З одного боку, Макаренко, здається, був талановитим педагогом. З іншого боку, його педагогічні досягнення втрачають цінність у той момент, коли його

охоплює бажання розпочати кар'єру чиновника при Сталіні. Педагог Ізабелла Рюттенауер називає цю амбівалентність його творчості «двозначністю» (Рюттенауер 1965: 283) і має на увазі, з одного боку, «динаміку», а також талант, з яким Макаренко опановує виняткову ситуацію вчителя, а з іншого – «оперативність», з якою він намагається переконати (політичну) професійну громадськість у правильності своєї педагогічної діяльності.

Стосовно Макаренка-вихователя Рюттенауер визнає певну «власну гідність» (там само: 281), не випускаючи з уваги той факт, що теоретик Макаренко дуже швидко досяг «межі свого педагогічного внеску» (пор. там же: 281). У спробі розробити системний підхід до своєї педагогіки виникли спрощення та поверховість його педагогічних роздумів (там само: 281 і далі). «Залишається відкритим питання, чи сам Макаренко визнав цю подвійну полярність і страждав від неї? Це приблизно дорівнює питанню про те, чи була його освітня здатність, яка – за радянськими стандартами – відображена в його адаптації до організаційних форм радянського суспільства, лише його поступкою тоталітарній державі (...)» (там само): 282).

Історико-педагогічне дослідження, ймовірно, не зможе остаточно відповісти на це питання і, незважаючи на потребу в біографічному дослідженні, не повинно піддаватися на спроби зробити його своєрідним «вирішальним питанням» для майбутніх макаренківських досліджень. Чи симпатизував Макаренко сталінській системі, чи навіть втручався в неї, чи просто вчасно підлаштовувався, щоб сам не стати жертвою, важливо лише за умови, що соціальна педагогіка все ж і надалі прагнутиме мати «великих просвітителів» у своїй історії, які можуть визначати самооцінка власної дисципліни.

Список використаних джерел:

1. Anweiler, O.: Geschichte der Schule und Pädagogik in Russland vom Ende des Zarenreiches bis zum Beginn der Stalin-Ära, 2. Aufl., Berlin 1978.
2. Benner, D. / Brüggem, F. (2011): Geschichte der Pädagogik. Vom Beginn der Neuzeit bis zur Gegenwart. Stuttgart.
3. Bernitt, I. (1972): Zum Kollektivbegriff in der frühsowjetischen Pädagogik. In: Hillig, Götz; Weitz, Siegfried (Hrsg.): A. S. Makarenko und die sowjetische Pädagogik seiner Zeit. Referate des internationalen Symposions, veranstaltet vom Makarenko-Referat der Forschungsstelle für Vergleichende Erziehungswissenschaft der Philipps-Universität Marburg v. 17.-21.2.1971 in Falkenstein/Taunus, Marburg, S. 108–117.
4. Bolz, A. (1970): Analyse und Kritik der wesentlichen Tendenzen der reaktionären Makarenko-Rezeption in der westdeutschen Bundesrepublik unter besonderer Berücksichtigung der Verfälschung der Lehren des sowjetischen Pädagogen A. S. Makarenko, unveröffentlichte Dissertation, Berlin 6.11.1970, Universitätsbibliothek München, UMA 2137.
5. Dreier-Horning, A. (2020): Wie Anton S. Makarenko ein Klassiker der Pädagogik wurde. Eine kritische Auseinandersetzung mit dem aktuellen Stand der Makarenkoforschung und der Rezeptionsgeschichte in Deutschland, Rostock.
6. Фрезе, Л. u.a. (Hrsg.) (1976a): Makarenko, Anton: Gesammelte Werke, Marburger Ausgabe, Bd. 1, Vorwort zur Marburger Ausgabe, Ravensburg.
7. Фрезе, Л. u.a. (Hrsg.) (1976b): Makarenko, Anton: Gesammelte Werke, Marburger Ausgabe, Bd. 7, Ravensburg 1976.

8. Фрезе, L. (1956): Ideengeschichtliche Triebkräfte der russischen und sowjetischen Pädagogik, Heidelberg.
9. Фрезе, L. (1966): Einführungsreferat, 25 Jahre Diskussion um Makarenko – Versuch einer Bestandsaufnahme; in: Forschungsstelle für Vergleichende Erziehungswissenschaft der Philipps-Universität Marburg (Hrsg.): Makarenko-Symposium, Vlotho 1966, Marburg.
10. Фрезе, L. (1991): Anton Makarenko; in: Scheuerl, Hans (Hrsg.): Klassiker der Pädagogik. Zweiter Band von Karl Marx bis Jean Piaget, 2. Auflage, S. 196–211.
11. Günther-Schellheimer, E. (2005): Makarenko in meinem Leben. Ein Beitrag zur Makarenko-Rezeption in der DDR und im geeinten Deutschland, Berlin.
12. Hillig, G. (Hrsg.) (1967): Makarenko in Deutschland 1927–1967. Texte und Berichte, Braunschweig.
13. Hillig, G. (Hrsg.) (1973): Makarenko-Materialien III. Quellen zur Biografie des jungen Makarenko (1888-1920), Marburg.
14. Hillig, G./ Krüger-Potratz, M. (1986): Die «zweite Geburt» des A. S. Makarenko. Zugleich ein Beitrag zu einem kaum bekannten Kapitel aus der Geschichte der sowjetischen Pädagogik, 1939-1941. In: Dilger, B.; Kuebart, F. u.a. (Hrsg.): Vergleichende Bildungsforschung. DDR, Osteuropa und interkulturelle Perspektiven. Festschrift für Oskar Anweiler zum 60. Geburtstag, Berlin.
15. Hillig, G. (1995): Anton S. Makarenko. Ein Wegbereiter der modernen Erlebnispädagogik? Lüneburg.
16. Hillig, G. (1995): Zur internationalen Rezeption A. S. Makarenkos. In: Willmann, B. (Hrsg.): Bildungsreform und vergleichende Erziehungswissenschaft. Aktuelle Probleme – historische Perspektiven, Münster u.a., 243-252.
17. Hillig, G. (1996): Makarenko und der Stalinismus. Überlegungen und Kommentare zu einem strittigen Thema; in: Neue Sammlung, Bd. 36.
18. Hillig, G. (1998): Makarenko im Jahr des «Großen Terrors». Wer hat Makarenko gerettet? Balickij?!? Šolochov?!? Stalin!!!, Opuscula Makarenkiana, Nr. 21, Marburg.
19. Hillig, G. (1999): Anton Makarenko. In: Colla/Gabriel/Millham/Müller-Teusler/Winkler (Hrsg.): Handbuch Heimerziehung und Pflegekinderwesen, Neuwied, S. 285–287.
20. Hillig, G. (2004): Anton Semjonowitsch Makarenko – was bleibt?; in: Hörner, Wolfgang; Kruze, Aida u.a. (Hrsg.): Große europäische Pädagogen, Leipzig, S. 41–71.
21. Kemnitz, H. (2003): Anton Makarenko (1888-1939). In: Tenorth, H.-E. (Hrsg.): Klassiker der Pädagogik. Zweiter Band. Von John Dewey bis Paulo Freire, München, S. 152–168.
22. Klier, F. (1990): Lüg Vaterland. Erziehung in der DDR, München.
23. Kommission des Bezirksexekutivkomitees: Unterlagen einer Kommission des Char'kover Bezirksexekutivkomitees. Unterlagen der Untersuchung der Gor'kij-Kolonie – Oktober 1927. In: Weitz, S. C.; Frowol, A. A.; Spiegel-Weitz, L. R.: Makarenko Pädagogik in Selbst- und Fremdzeugnissen, Bd. 3, Kurjaz. Die Gorkij-Kolonie 1926-1928, Marburg 1996.
24. Krüger-Potratz, M.; Hillig, G. (1986): Zu den Anfängen der Makarenko-Rezeption in der Sowjetunion. In: Hillig, G.; Weitz, S. (Hrsg.): Makarenko-Diskussionen International. Protokoll des 2. Marburger Gesprächs (1.-4. Mai 1986), S. 259–272.
25. Kuhlmann, C. (2013): Erziehung und Bildung. Einführung in die Geschichte und Aktualität pädagogischer Theorien, Wiesbaden.
26. Lange, M. G. (1954): Totalitäre Erziehung. Das Erziehungssystem der Sowjetzone Deutschlands, Frankfurt a. M.
27. Makarenko, A. (1953): Ausgewählte pädagogische Schriften, Berlin.

28. Makarenko, A. S. (1991): Brief Makarenkos an Gor'kij v. 22.11.1928 und Brief Makarenkos an Gor'kij v. 5.10.1932. In: Weitz, S. C.; Sauermann, E.; Spiegel-Weitz, L. R.: Makarenko und Gor'kij. Zeugnisse einer schöpferischen Freundschaft, Fronhausen.
29. Makarenko-Referat (Hrsg.) (1993): 25 Jahre Makarenko-Referat, Marburg.
30. Mannschatz, E. (1994): Jugendhilfe als DDR-Nachlass, Münster.
31. Mannschatz, E. (2002): Jugendhilfe in der DDR. Autobiografische Skizzen aus meinem Berufsleben, Berlin.
32. Mannschatz, E. (2003): Gemeinsame Aufgabenbewältigung als Medium sozialpädagogischer Tätigkeit. Denkanstöße für die Widergewinnung des Pädagogischen aus der Makarenko-Rezeption, Berlin.
33. Mannschatz, E. (2017): Makarenko für Neugierige. Was der russische Erzieher zu bieten hat, Berlin.
34. Medynski, E. N. (1952): Anton Semjonowitsch Makarenko, Berlin.
35. Nohl, H. (1967): Die Erziehung durch Aufgaben in der Verwahrlostenpädagogik. Eine Bücherbesprechung; in: Die Sammlung 5 (1950), S. 701–704 (462.); abgedruckt in: Hillig, G.: Makarenko in Deutschland 1927–1967. Texte und Berichte, Braunschweig, S. 194.
36. Schmied-Kowarzik, W. (2008): Das dialektische Verhältnis von Theorie und Praxis in der Pädagogik, Kassel 2008.
37. Schmied-Kowarzik, W. (2019): «Kritische Theorie einer emanzipativen Praxis», Weinheim/Basel.
38. Sünkel, W. (1994): Die Situation des offenen Anfangs der Erziehung, mit Seitenblicken auf Pestalozzi und Makarenko; in: Sünkel, Wolfgang: Im Blick auf Erziehung. Reden und Aufsätze, Bad Heilbrunn, S. 97–110.
39. Weitz, S. C.: Zum Beispiel Makarenko. Annäherung an eine kontextuelle Pädagogik, Marburg 1992.
40. Winkler, M.: Ein geradezu klassischer Fall. Zur Traditionsstiftung in der Pädagogik durch Klassiker; in: Horn, K.-Peter; Wigger, L. (Hrsg.): Systematiken und Klassifikationen in der Erziehungswissenschaft, Weinheim 1994, S. 141–168.
41. Zalkind, A.-B. (1996): Von denen, die gestern noch auf der Straße waren, 1928; abgedruckt in: Weitz, S.C.; Frowol, A. A.; Spiegel-Weitz, L. R. (Hrsg.): Makarenko Pädagogik in Selbst- und Fremdzeugnissen, Bd. 3. Kurjasch. Die Gorki-Kolonie 1926–1928, Marburg 1996.

MAKARENKO IN JAPAN – RECEPTION AND IMPLEMENTATION OF MAKARENKO'S IDEA IN A CAPITALIST SOCIETY

Kobayashi Ami
Kaiserslautern, Germany

In 1988 UNESCO ranked Anton Semenovich Makarenko (1888–1939) as one of the top four educators who determined the world's pedagogical thinking in the 20th century. This is not only because his idea of Collective Education was the official educational theory of the socialist countries, but also because numerous educators in non-socialist countries were inspired by his idea. According to Toshihiko FUJII (1934–2008), an educational scientist and Makarenko researcher,